

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה מו: מטעמת

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה מו: מטעמת

***

רקע

הסוגיות האחרונות בפרק עוסקות בדיני ברכה מעין שלוש וברכת "בורא נפשות". להשלמת דיני ברכות הנהנין נעסוק בסוגיה מפרק שני העוסקת בחיוב ברכה על טעימת אוכל. לסוגיה זו משמעות רבה בהגדרת חיוב ברכה, ויש לה השלכות הלכתיות שונות.

מקורות

- א. גמ' יד. "בעי מיניה אשיאן... טעמי עד שיעור רביעתא"
 ב. תוס' ד"ה טועם
 רא"ש פרק שני סי' ו
 רא"ה ד"ה פסקא אמרו בגמרא בעא מיניה
 רמב"ם הל' ברכות פ"א ה"ב, והלכות תעניות פ"א הי"ד
 רוקח הל' תענית סי' רט
 ג. שו"ע סי' רי סע' ב, ומשנה ברורה
 סי' קסז ריש סע' ו, ומשנה ברורה סקל"ה

רא"ה ד"ה פסקא אמרו בגמרא בעא מיניה

פסקא. אמרו בגמרא בעא מיניה אשיאן תנא דבי רבי אמי מרבי אמי השרוי בתענית מהו שיטעום, אכילה ושתייה קביל עלויה והא ליכא, או דילמא הנאה קביל עליה והא איכא. אמר ליה טועם ואין בכך כלום. עד כמה רבי אמי ורבי אסי טעמי עד שיעור רביעתא. פירוש, הא ודאי ליכא ספיקא לענין תענית דלא חשיב הפסק, אלא באוכל ככותבת ובשונה ביצה ומחצה דהיינו רביעית. ואב לכלן יום הכפורים. אלא דהכא לענין לכתחלה קאמר, אי שרי לכתחלה, ואמרינן דאין בכך כלום. ומסתברא דדוקא לצורך כעין מטעמת ולא במתכוין לאכול. ואיכא דמפרשי דדוקא בשפולטת מה שמכנסת לפיה. ולא נהיר אלא ודאי אפילו בבולעת וכדפרישנא עד כאן.

רוקח הלכות תענית סימן רט

שכח ואכל. בתוספתא בפרק בתרא דתענית הרי שהיה מתענה ושכח ואכל הרי זה משלים תעניתו. ירושלמי בנדרים בפרק קונם יין: נדר להתענות ושכח ואכל כזית - אבד תעניתו. רבי בא בשם רבנן דהתם: והוא שאמר יום סתם אבל יום זה שמתענה ומשלים. ולא אמרן אלא אם אכל אבל אם טעם משלים תעניתו שהמטעמת אין בה משום הפסק תענית ואין בה לא משום ברכה ולא משום גזל ולא משום דמאי. ואמרינן באגדה דשמואל: ויפרדו העם אל יהונתן ולא מת, שאמרו מטעמת אינה צריכה ברכה. בברכות בפרק היה קורא: השרוי בתענית טועם ואין בכך כלום, וכמה - עד רביעית. פירש רבינו חננאל: טעימה זו בחיך ולרוקקו מיד שלא תעבור מן החיך ולא רביעית בחיך בפעם אחד כי אם מעט מעט ולרוקקו.

הסבר הסוגיה

תניא נמי הכי: מטעמת אינה טעונה ברכה, והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום. עד כמה? ר' אמי ר' אסי טעמי עד שיעור רביעתא. [ברכות יד.]

הברייתא אומרת שמטעמת אינה טעונה ברכה, ומותר לשרוי בתענית לטעום. נחלקו הראשונים מהי המטעמת שאינה טעונה ברכה ומותרת בתענית, ומחלוקתם היא בשלוש נקודות: א. מטרת הטעימה - אם טועם לצורך התבשיל או להנאת עצמו. ב. טיב הטעימה - אם טועם ופולט או טועם ובלע. ג. שיעור הטעימה - אם טועם פחות מרביעית או יותר מרביעית.

רש"י [ד"ה מהו שיטעום] מפרש: "מהו שיטעום את התבשיל לדעת אם צריך מלא או תבלין", רש"י מבאר שהדיון בסוגיה הוא כשטועם לצורך התבשיל. טעימה זו אינה מוגדרת כאכילה, ולכן אין מברכים עליה והיא מותרת לשרוי בתענית.

הרוקח [הל' תענית סי' רט] מביא מדרש [ילקוט שמעוני שמואל א רמז קיח] המבאר את הפסוק [שמואל א יד, מה]: "ויאמר העם אל שאול היונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל... ויפרדו העם את יונתן ולא מת", שעם ישראל פדו אותו כדין, משום שיונתן לא אכל את הדבש אלא רק טעם אותו, ו"מטעמת אין בה לא משום אכילה ולא משום שתיה ולא משום הפסקת תענית ואינה טעונה ברכה". יונתן טעם את הדבש כדי ליהנות ממנו, ולפיכך מוכח מהרוקח המביא מדרש זה להלכה, ש"מטעמת" היא טעימה להנאה.

מחלוקת זו אם "מטעמת" היא טעימה לצורך התבשיל או להנאה, משמעותית גם לנקודה השנייה שנחלקו בה הראשונים - אם מדובר בסוגיה על טועם ובלע או על טועם ופולט. לשיטת רש"י שהסוגיה עוסקת בטעימה לצורך התבשיל, שתי ההבנות הללו אפשריות. אך לשיטת הרוקח שהסוגיה עוסקת בטעימה להנאה, לא ניתן לומר שמדובר בטועם ובלע, שהרי מעשה זה הוא אכילה גמורה, החייבת בברכה ואסורה בתענית.

הנקודה השלישית מפורשת בגמ'. הגמ' אומרת שרבי אמי ורבי אסי טעמו עד שיעור רביעית, אך לא מפורש אם הגבלה זו נאמרה גם לענין תענית וגם לענין ברכה, או שהיא נאמרה לאחד מהם בלבד.

נקודה נוספת שיש לדון בה בסוגיה זו היא אם דיני טעימה לגבי חיוב ברכה זהים לדיני טעימה לגבי חיוב תענית. האפשרות לחלק בין דיני ברכה לדיני תענית עולה מהמונחים השונים המובאים בברייתא. לגבי ברכה משתמשת הברייתא במונח "מטעמת", ולגבי תענית משתמשת הברייתא במונח "טועם". ניתן להבין ששני המונחים הללו זהים זה לזה, ודיני ברכה זהים לדיני תענית, וניתן להבין שמונחים אלו שונים זה מזה: "מטעמת" היא טעימה לצורך תבשיל, וב"טועם" כלולה אף טעימה להנאה. לפי פירוש זה, מסקנת הגמ' היא שדיני ברכה ודיני תענית שונים זה מזה. בתענית אסור לאכול אך מותר ליהנות, ולפיכך מותר לטעום להנאה ואסור לטעום ולבלוע אף כשטועם לצורך תבשיל. לגבי חיוב ברכה, אסור ליהנות מן העולם ללא ברכה, ולכן אסור לטעום להנאה ללא ברכה אף כשאינו בולע, ומותר לטעום את התבשיל ללא ברכה אף כשבלע, מפני שאינו מתכוון ליהנות מאכילתו.

רבינו חננאל [מובא גם בתוס' ד"ה טועם] מפרש: "כגון שחוזר ופולטו דלא חשיבה הנאה מן הטעימה". רבינו חננאל סובר שהברייתא מדברת על טעימה ללא בליעה. משמע מדבריו שטעימה ובליעה אסורות אפילו כשטועם לצורך התבשיל. לא ברור מדבריו אם טעימה ללא בליעה להנאה מותרת או לא. ניתן לומר שרק טעימה לצורך התבשיל אינה חשובה הנאה, אך טעימה להנאה מחייבת ברכה אף כשאינו בולע.

הרא"ש [פ"ב סי' ו] מצטט את רבינו חננאל, ומוסיף עליו ששיעור רביעית נאמר לגבי תענית בלבד, ו"ברכה לא צריך כיון שאינו נהנה בתוך מעיו"¹. חיוב ברכה הוא על הנאת מעיים, ולכן כשטועם ופולט אינו צריך לברך אף כשטועם יותר מרביעית. משמע מסברת הרא"ש שטועם ואינו בולע אינו חייב לברך אפילו כשמתכוון ליהנות מהטעם.

הרא"ה [ד"ה פסקא אמרו בגמרא בעא מיניה] חולק, ולדעתו טעימה אינה מוגדרת כאכילה אפילו כשבולע [מובן מאליו, כמפורש בדבריו, שטעימה זו אינה מוגדרת כאכילה רק כשטועם לצורך התבשיל]².

שיטת הרמב"ם קובעת ברכה לעצמה. הרמב"ם מביא את הדין הנידון בסוגייתנו גם בהלכות ברכות וגם בהלכות תעניות. בהל' ברכות [פ"א ה"ב] פוסק הרמב"ם: "ומטעמת אינה צריכה ברכה לא לפניה ולא אחריה עד רביעית". בהל' תעניות [פ"א ה"ד] פוסק הרמב"ם: "כל השרוי בתענית... מותר לו לטעום את התבשיל ואפילו בכדי רביעית והוא שלא יבלע אלא טועם ופולט".

בין ניסוח דין טעימה בהלכות ברכות לניסוח בהלכות תעניות יש שלושה הבדלים:
א. בהלכות ברכות הרמב"ם דן ב"מטעמת", ובהלכות תעניות הוא דן ב"טועם את התבשיל".

ב. בהלכות תעניות הרמב"ם כותב בפירוש שמותר לטעום ולפלוט ואסור לטעום ולבלוע, ובהלכות ברכות הרמב"ם אינו מתייחס לדבר זה [הכסף משנה (הל' ברכות שם ד"ה ומטעמת) מדייק מהשמטה זו שמטעמת אינה טעונה ברכה אפילו כשטועם ובלוע].

ג. בהלכות ברכות הרמב"ם פוסק שמטעמת אינה צריכה ברכה "עד רביעית", ובהלכות תעניות הרמב"ם פוסק ש"מותר לו לטעום את התבשיל ואפילו בכדי רביעית".

ניתן להסביר את שיטת הרמב"ם בשתי דרכים:

א. "מטעמת" ו"טועם את התבשיל" הם שני מושגים שונים. מטעמת היא טעימה לצורך התבשיל, ו"טועם" כולל גם טעימה להנאה. בתענית האיסור הוא אכילה ושתייה, ולכן מותר לטעום אפילו כשטועם להנאה, ואפילו בכדי רביעית³, אך אסור לבלוע, כיוון שכל בליעה מוגדרת כאכילה. חיוב ברכה הוא על הנאה, ולכן אסור לטעום

¹ האהל מועד [שער הברכות דרך א נתיב ד (מובא בבית יוסף סי' רי סע' ב ד"ה ובספר)]. וכן משמע בריטב"א ד"ה השרוי בתענית] סובר שיש חיוב ברכה על טעימה ופליטה בשיעור רביעית.

² מלשון הרא"ה משמע שטעימה להנאה חייבת ברכה אף כשטועם ופולט.

³ כלומר, ואפילו יותר מרביעית. דברי הגמ' שרבי אמי ורבי אסי טעמו עד רביעית, מתייחסים לברכה ולא לתענית.

להנאה, אסור לטעום לצורך התבשיל בשיעור רביעית, וטעימת התבשיל מותרת אפילו כשכולע, שהרי דעתו אינה להנאה מהתבשיל.

ב. "מטעמת" ו"טועם את התבשיל" הם מושגים זהים, ודין ברכה דומה מאוד לדין תענית. בשניהם יש חילוק בין טעימה לצורך התבשיל לבין טעימה להנאה, בשניהם ניתן לטעום כדי רביעית ואין לטעום יותר מרביעית. ההבדל ביניהם הוא לגבי בליעה בלבד. טעימה ובליעה אסורות בתענית, שהרי גופו ניזון מהאוכל, ואינה חייבת בברכה, כיוון שכוונתו לא היתה להנאה.

החסרון בהסבר הראשון הוא שהרמב"ם לא הסתפק בלשון "טועם" המובא בגמ', והוסיף "טועם את התבשיל", ונראה שתוספת זו מיועדת להדגיש, שההיתר בתענית הוא לטעום לצורך התבשיל בלבד.⁴ החסרון בהסבר השני הוא שלא מובן מדוע בהלכות ברכות כותב הרמב"ם שמותר לטעום רק "עד רביעית", ואילו בהלכות תעניות כותב הרמב"ם שמותר לטעום "אפילו בכדי רביעית".⁵

למחלוקת הראשונים משמעות רבה להגדרת חיוב ברכות הנהנין, אם החיוב הוא על הנאת החיך או על הנאת המעים. מהרא"ש האומר שהטועם יותר מרביעית אינו חייב בברכה "כיוון שאינו נהנה בתוך מעיו", משמע שחיוב ברכה הוא על הנאת המעים בלבד.⁶ מרש"י [ד"ה מטעמת] הסובר ש"מטעמת" היא טעימה לצורך התבשיל, משמע שטעימה להנאה חייבת בברכה, למרות שאין בטעימה זו הנאת מעיים. כך משמע גם מהרמב"ם [פ"א ה"ב] הסובר שמטעמת רביעית חייבת בברכה אף כשטועמת ופולטת.

לא ניתן להוכיח משיטת הרוקח, שמטעמת אינה צריכה ברכה אפילו כשטועם להנאה, שחיוב ברכה הוא על הנאת מעיים, שהרי הרוקח מחייב ברכה על טעימת רביעית, משמע שיש חיוב ברכה גם על הנאת החיך, והנאת החיך בפחות מרביעית אינה מוגדרת כהנאה.⁷

סיכום

הגמ' אומרת שמטעמת אינה טעונה ברכה, ונחלקו הראשונים בגדרי הדין. הרוקח סובר שמטעמת אינה טעונה ברכה אפילו כשטועם להנאה, ורש"י סובר שמטעמת אינה טעונה ברכה רק כשטועם לצורך תבשילו. הרמב"ם והרא"ה סוברים שטעימה לצורך תבשיל אינה טעונה ברכה, אפילו כשטועם ובולע, אך כשטועם רביעית חייב בברכה אפילו כשטועם לצורך התבשיל, ואפילו כשאינו בולע.

⁴ אולי הרמב"ם אוסר טעימה להנאה לא מפני שטעימה זו מפקיעה את התענית אלא מפני שאסור למתענה לנהוג "עידונין בעצמו" [לשון הרמב"ם בהלכה זו].

⁵ אולי ניתן לפרש שכוונת דברי הרמב"ם "עד רביעית" היא עד בכלל, וכוונת דברי הרמב"ם "ואפילו בכדי רביעית", היא אפילו בכדי רביעית אך לא יותר מרביעית, וממילא הדין בשני הניסוחים הללו - זהה.

⁶ האוהל מועד והבית יוסף [ס"ו ר"י ס"ב ב"ד"ה ובספר] נחלקו בדין זה. האוהל מועד מסביר שמטעמת בשיעור רביעית חייבת בברכה "הואיל והחיך נהנה", ואילו הבית יוסף חולק עליו, ולדעתו: "ברכה לא בטעימת החיך תליא אלא באכילה תליא".

⁷ אמנם יכול להיות שהרוקח פוטר מברכה אפילו ברביעית, ודברי הגמ' "עד רביעית" מתייחסים לתענית בלבד.

רבינו חננאל סובר שטועם ובוֹלע חייב בברכה וטועם ופולט אינו חייב בברכה. הרא"ש סובר שלמרות שאסור למתענה לטעום רביעית אף כשפולט, הטועם רביעית ופולט אינו חייב בברכה.

משיטת הרא"ש משמע שחיוב ברכה הוא על הנאת המעיים, ואילו משיטת רש"י והרמב"ם משמע שחיוב ברכה הוא גם על הנאת החיך.

הלכה

השו"ע [סי' רי סע' ב] פוסק שהטועם את התבשיל אינו צריך לברך אפילו טועם ובוֹלע, ואם טועם רביעית - צריך לברך [המשנה ברורה (סקט"ו) פוסק שטועם רביעית חייב לברך רק כשטועם ובוֹלע]. הוא מביא את שיטת רבינו חננאל, שטועם ובוֹלע חייב ברכה, כ"ש אומרים", ופוסק כרא"ש שהטועם ופולט אינו חייב לברך אף כשטועם יותר מרביעית. הרמ"א פוסק "ספק ברכות להקל", וזאת אומרת שמספק הוא מאמץ את שיטת הרמב"ם שטועם פחות מרביעית ובוֹלע אינו צריך ברכה. המגן אברהם [סק"י] חולק, ולדעתו לא מצאנו שום פוסק שהתיר בפירוש לבלוע ללא ברכה. לדעתו אין ספק שבוֹלע חייב ברכה. המשנה ברורה [סקי"ט] פוסק כרמ"א, אך הוא מוסיף ש"לכתחילה טוב ליזהר הרוצה לבלוע שיתכוין ליהנות ממנו בתורת אכילה ויברך עליו".

השל"ה [שער האותיות נח, ב] כותב שאסור לאדם לדבר בין הברכה לבין הבליעה, אך אם דיבר לאחר שהכניסו לפיו וטעם את טעמו, אינו צריך לחזור ולברך. המגן אברהם [סי' קסז סקט"ז] סובר שפסק השל"ה אינו ברור, שהרי חיוב ברכה הוא על הנאת מעיים⁸, ולכן שיחה בין הברכה לבליעה היא שיחה בין הברכה לאכילה המחייבת לחזור ולברך, למעשה המגן אברהם נשאר בצריך עיון.

החיי אדם [כלל מט סע' ד] חולק על המגן אברהם ולדעתו יש חיוב ברכה גם על הנאת החיך, ולכן השח לאחר שטעם ולפני שבלע אינו צריך לחזור ולברך. המשנה ברורה [שם סקל"ה] פוסק שצריך עיון אם צריך לחזור ולברך, אך "לכתחלה בודאי יש ליזהר בזה מאד" [שער הציון אות ל].

למחלוקת הראשונים והאחרונים אם חיוב ברכה הוא על הנאת מעיים או על הנאת החיך יש נפקא מינה לגבי ברכה על מסטיק [בתנאי שאין במסטיק הנאת מעיים, אם יש אפילו מעט הנאת מעיים, חייב בברכה]. הרב הדאיה [ישכיל עבדי ח"ח או"ח סי' כ אות נד] פוסק שאין מברכים על לעיסת מסטיק [אמנם הוא מנמק את הפסק בדרך אחרת], ואילו הגר"ע יוסף [יביע אומר ח"ז סי' ל"ג] פוסק, שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ולכן הלועס מסטיק חייב בברכה.

⁸ כך מפורש בדבריו [סי' רי סק"ט]. דבר זה עולה מדבריו בשני מקומות נוספים: א. הוא פוסק כרוקח שמתעמת אינה חייבת בברכה אפילו כשטועם להנאה [שם סק"ח]. ב. לדעתו, טועם ובוֹלע חייב בברכה אפילו כשטועם לצורך התבשיל [שם סק"י].